

БОНДУР

Тетяна Олександрівна,
канд. екон. наук, провідний науковий
співробітник Національної наукової
сільськогосподарської бібліотеки
НААН
(м. Київ)

АМЕРИКАНСЬКІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ КНИГИ У ФОНДІ XIX СТ. НАЦІОНАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ НААН (1802–1900)

У статті подається загальна інформація про іноземні сільськогосподарські видання Фонду XIX ст. Особлива увага акцентується на американській сільськогосподарській книзі, якої налічується у Фонді XIX ст. 35 видань. Їхню систематизацію подано у розрізі галузей сільського господарства. У статті вперше досліджено історію написання ілюстрованої книги XIX ст. американського натураліста Д.Д. Одюбона «Птахи Америки» (The Birds of America). Виявлено особливості та цінність даного видання для світової науки та мистецтва. Орнітолог відкрив і описав 25 нових видів птахів. Детальний опис пташиного світу Америки містить понад 400 зроблених вручну ілюстрацій, що представляють всіх пернатих у натуральну величину.

Ключові слова: фонд рідкісної книги, американська сільськогосподарська книга, галузь сільського господарства, факсимільне видання, види птахів, Північна Америка, зоологічна ілюстрація, Одюбонське товариство охорони птахів.

В статье дается общая информация об иностранных сельскохозяйственных изданиях Фонда XIX в. Особое внимание акцентируется на американской сельскохозяйственной книге, которой насчитывается в Фонде XIX в. 35 изданий. Их систематизацию подано в разрезе отраслей сельского хозяйства. В статье впервые исследована история написания выдающейся иллюстрированной книги XIX века американского натуралиста Д.Д. Одюбона «Птицы Америки» (The Birds of America). Выявлены особенности и ценность данного издания для мировой науки и искусства. Орнитолог открыл и описал 25 новых видов птиц. Детальное описание птичьего мира Америки содержит более 400 сделанных вручную иллюстраций, представляющих всех пернатых в натуральную величину.

Ключевые слова: фонд редкой книги, американская сельскохозяйственная книга, отрасль сельского хозяйства, факсимильное издание, виды птиц,

Северная Америка, зоологическая иллюстрация, Одюбонское общество охраны птиц.

The article deals with general information on foreign agricultural publications Fund nineteenth century. Particular emphasis is placed on the American agricultural book, which has the Fund nineteenth century 35 publications. A systematization of US publications by branches of agriculture. The article first examines the history of writing outstanding illustrated book nineteenth century American naturalist J.J. Audubon «The Birds of America». The features and value of the book to the world of science and the arts. Ornithologists discovered and described 25 new species of birds. Detailed description American bird world contains more than 400 hand-made figures, representing all the birds life-size.

Keywords: *collection of rare books, book American agriculture, the sector of agriculture, facsimile editions, birds, North America, Zoological illustration, Audubon Society for the Protection of Birds.*

Фонди бібліотек як унікальна частина загально національної культурної спадщини, найцінніше історичне джерело та інформаційний ресурс України не тільки включають в себе велику кількість своєрідних пам'ятників світового значення, а й мають величезну духовну цінність. Збереження для прийдешніх поколінь у вигляді оригіналу цієї безцінної інформації та її носіїв, які складають бібліотечні фонди, стало важливим завданням для нашої Бібліотеки.

Значна частина унікальних документів виняткової історичної, наукової цінності, які зафіксували розвиток аграрної науки, освіти та техніки протягом кількох століть, зберігається у фондах ННСГБ НААН. Ці фонди належать до найціннішої частини національної спадщини.

Надзвичайно цінною складовою частиною книжкового фонду є Фонд рідкісної книги, в якому представлено видання з історії розвитку сільськогосподарської думки. «Фонд видань, випущених у ХІХ ст. з сільськогосподарської тематики ННСГБ НААН» Розпорядженням Кабінету Міністрів України за № 1038-р від 3 вересня 2009 р. визнано Національним культурним надбанням України.

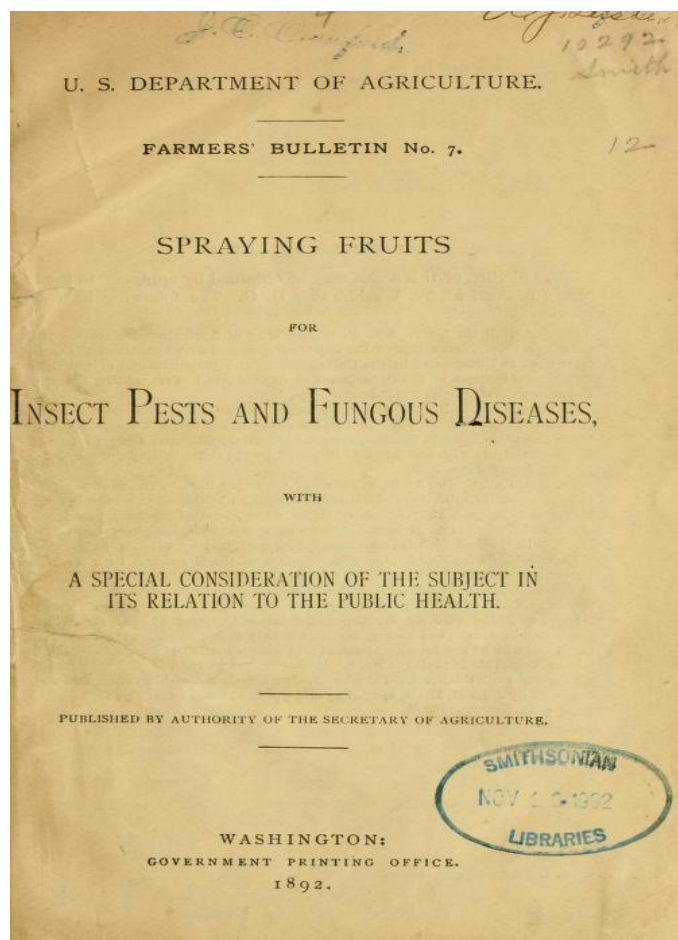
Серед рідкісних книг Фонду національного надбання провідне місце посідають іноземні книги, яких налічується 644 видання на 9 мовах: німецькій, французькій, англійській, польській, чеській, голландській, латинській, італійській та фінській. Виняткову значущість у цьому масиві іноземної

наукової сільськогосподарської літератури мають англомовні видання XIX ст. (1823–1900), представлені 58 книгами та 3 періодичними виданнями. Переважна більшість англомовних книг являє собою американську сільськогосподарську літературу (35 видань) [1].

Метою даної статті є розкриття загальної інформації щодо кількісного складу та галузевого призначення американських сільськогосподарських видань у Фонді XIX ст. ННСГБ НААН для їх популяризації.

Американські сільськогосподарські видання Фонду XIX ст. ННСГБ НААН (1827–1900) представлені різноманітними науковими працями як окремих вчених (W.H. Ashmead, J.J. Audubon, J.T. Bowen, J. Fitz, H.G. Hubbard, T.H. Kearney, N.B. Pierce, T. Smith, J.J. Thomas), так і бюлетенями сільськогосподарських дослідних станцій (Farmers' bulletin; Vermont Agricultural experiment station; West Virginia Agricultural experiment station; Delaware College Agricultural experiment station) та щорічниками Департаменту сільського господарства США (Yearbook of the United States Department of Agriculture).

«Бюлетень фермерів» (Farmers' bulletin) – видання Міністерства сільського господарства США, відображає інформацію про розвиток галузей сільського господарства Америки в розрізі всіх її штатів [2].

Бюлетень фермерів (Farmers' bulletin)

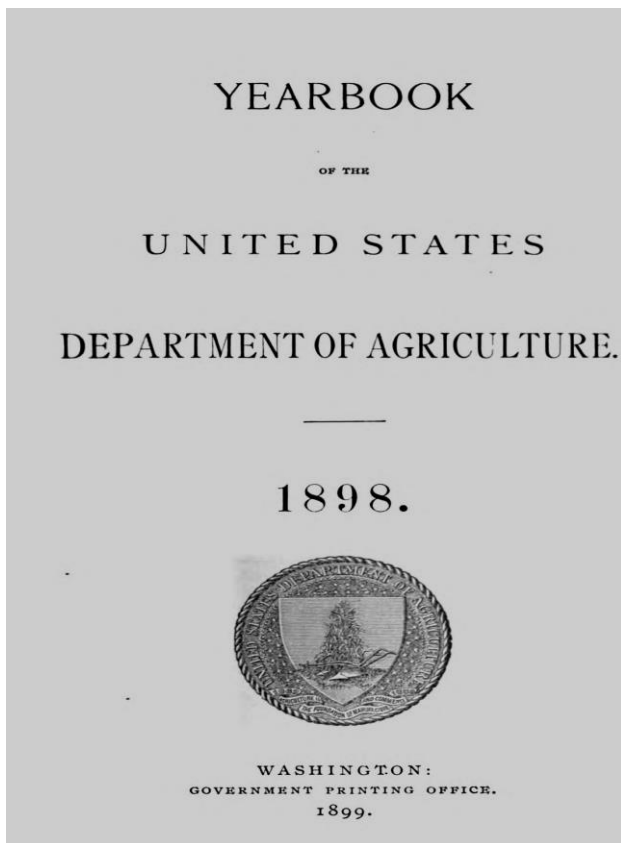
Видання «Сільськогосподарська дослідна станція у Вермонті» (Vermont Agricultural experiment station) описує результати досліджень фахівців станції,

заснованої в 1886 р. [3]. Книга містить статті з питань вирощування сільськогосподарських культур, кормовиробництва, застосування добрив, молочного господарства та сироваріння тощо.

Книга «Сільськогосподарська дослідна станція в Західній Вірджинії» (West Virginia Agricultural experiment station) містить доповіді науковців станції за результатами досліджень з практичної ентомології, тваринництва (вівчарства, свинарства, птахівництва, скотарства), рослинництва (вирощування зернових, картоплі) та лісівництва [4].

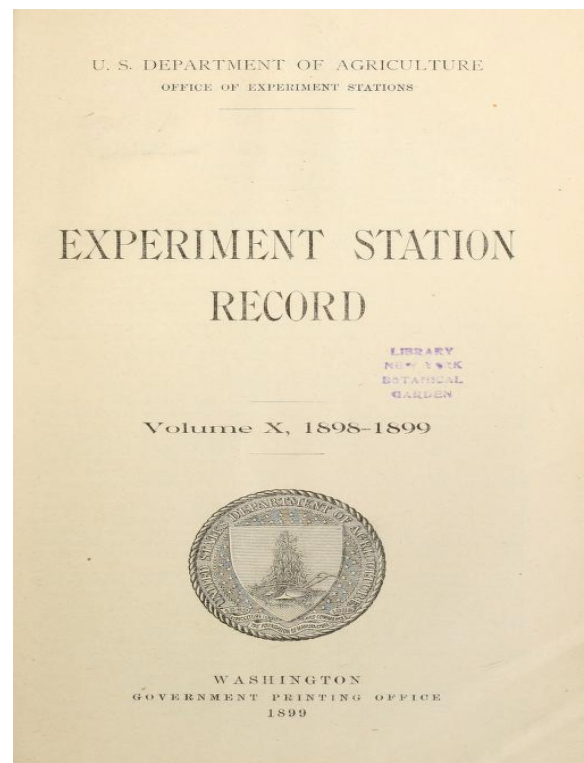
У виданні «Сільськогосподарська дослідна станція при Делаварському коледжі» (Delaware College Agricultural experiment station) міститься корисна інформація фермерам про поліпшення агротехніки вирощування просапних культур, комахи і хвороби сільськогосподарських культур та методи боротьби з ними, садівництво і тваринництво [5]. Дослідники коледжу часто експериментували з різними фунгіцидами для боротьби із захворюваннями, такими як бура гниль картоплі або фітофтороз. Багато уваги приділялося у рослинництві високоефективним методам вирощування таких культур, як цукрові буряки, кукурудза, багаторічні трави; у тваринництві – високотехнологічному молочному скотарству.

У «Щорічниках Департаменту сільського господарства США» (Yearbook of the United States Department of Agriculture) представлена статистична інформація по основних галузях сільського господарства країни в розрізі штатів і територій, зокрема, виробництво, експорт та імпорт продукції рослинництва і тваринництва; дані про поголів'я сільськогосподарських тварин; ціни на основні продукти харчування рослинного і тваринного походження; статистика цукрової промисловості; тарифи на перевезення продукції тощо. Виняткова цінність видання полягає в тому, що в ньому детально описуються і аналізуються всі галузі народного господарства США протягом звітного року. Статистичні дані представлені у вигляді численних таблиць і графіків [6].

Щорічник Департаменту сільського господарства США (Yearbook of the United States Department of Agriculture, 1899)

Американські сільськогосподарські періодичні видання (1898–1900) включають журнали «Щоденники дослідної станції» в трьох томах (Experiment station record). Вони містять тези доповідей провідних науковців сільськогосподарських дослідних станцій, розташованих по всій території США, статистичні дані щодо результатів їх досліджень, звіти, бюлетені, бібліографію [7].

Періодичне видання «Щоденник дослідної станції» (Experiment station record, 1899)

Узагальнюючи вище наведене, зазначимо, що наукова інформація, відображена в американських сільськогосподарських виданнях, охоплює найголовніші аспекти діяльності в галузях сільського господарства. Предметом дослідження в даних виданнях виступають наступні галузі аграрного виробництва (табл. 1).

**Предметний покажчик американських сільськогосподарських видань
Фонду XIX ст. ННСТБ НААН**

№ п/п	Галузь сільського господарства	Кількість видань
1.	Агрохімія. Загальні питання	1
2.	Біологія. Зоологія. Ентомологія	5
3.	Ветеринарія	1
4.	Дослідна справа	16
5.	Лісове господарство	2
6.	Сільськогосподарське машинобудування	1
7.	Рослинництво. Кормові культури	2
8.	Рослинництво. Картопля та інші коренеплоди	2
9.	Рослинництво. Садівництво	1
10.	Рослинництво. Плодові та ягідні культури	2
11.	Рослинництво. Олійні та ефіроолійні культури	1
12.	Рослинництво. Льонарство	1
13.	Захист рослин. Загальні питання із захисту рослин від шкідників, бур'янів та хвороб	1
14.	Тваринництво. Молочне і м'ясне скотарство	1
15.	Тваринництво. Вівчарство	1
16.	Загальні питання сільського господарства. Наукові і технічні товариства, з'їзди, конгреси, конференції, семінари, виставки, річні звіти	9

Джерело: [1].

Серед американських сільськогосподарських книг Фонду XIX ст. є факсимільні видання. Різниця факсиміле від інших видань полягає в тому, що це графічно точно відтворене раніше випущене оригінальне видання або рукопис, включаючи всі особливості паперу й обкладинки. Перше факсимільне видання з'явилося 1808 р. в Мюнхені (Німеччина), де літографським способом було виготовлено факсимільну копію єдиного примірника німецької книги «Попередження християнам проти турків» [8].

Найбільшим іноземним факсимільним виданням Фонду XIX ст. є книга «Птахи Америки» (The birds of America, 1827–1838) – альбом з ілюстраціями рідкісних птахів Північної Америки в натуральну величину, створений майстром світового живопису, американським натуралістом Д.Д. Одюбоном.

Джон Джеймс Одюбон (1785–1851) – видатний американський натураліст, орнітолог і художник-анімаліст. Він народився 26 квітня 1785 року в Ле-Ке, на південному заході Гаїті на батьківській цукровій плантації [9]. Приблизно в 1794 році батько відвіз хлопця до Франції, а у 1803 році за наполяганням батька

Джон відправився в Америку, де пройшла його юність і відкрився талант до малювання. Пізніше хлопець, щоб заробити собі на життя стає вуличним художником, що і поклало початок формуванню його особистості, як художника.

З раннього дитинства хлопчик відчував неабияку зацікавленість світом птахів. Він багато подорожував, вивчаючи різні види птахів, а згодом всі свої спостереження переносив на пергамент у вигляді малюнків. У

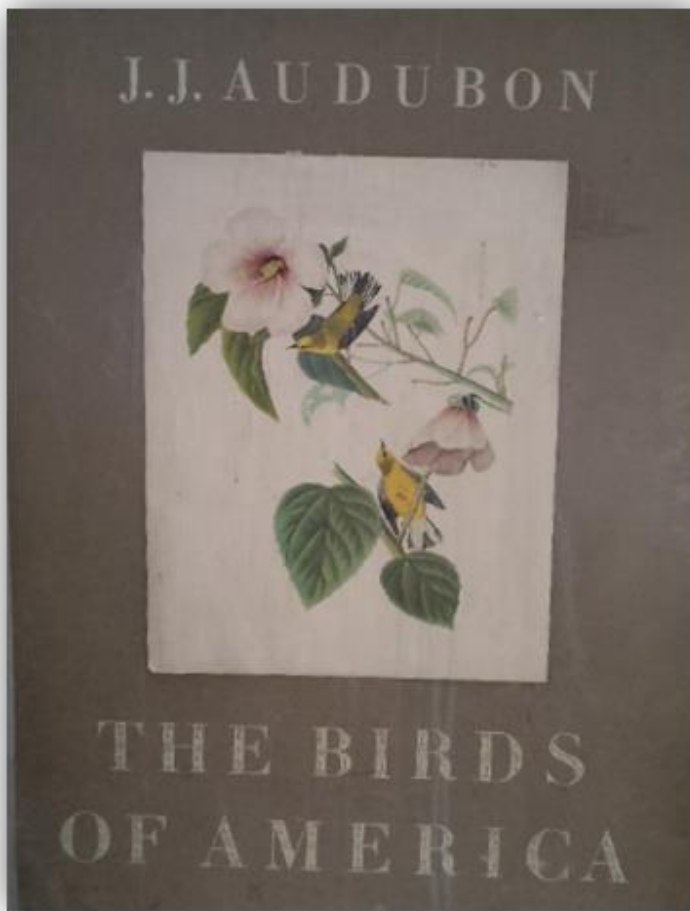
експедиціях Джон Одубон провів майже 12 років, досліджуючи птахів по всій території Америки.

Методи роботи Одубона напевно не сподобалися б сучасним захисникам тварин. Перш ніж намалювати птаха, орнітолог спочатку вбивав його, і тільки потім прикріплював до гілки дерева, щоб створити реалістичний фон своїм моделям. Крім того, перш ніж вбити птаха, Одубон від 4 до 15 днів спостерігав за його поведінкою в природному середовищі і малював ескізи. Тому птахи на його картинах завжди знаходилися в природному середовищі існування. Він старався, щоб птах, зображений в натуральну величину, помістився на лист. Невеликих птахів він komponував, або просто домальовував більше гілок. Орнітолог окремо зображував особин жіночої та чоловічої статі [10].

Таким чином, ще в 1807 році Одубон удосконалив техніку зоологічної ілюстрації, за допомогою дроту і линви навчившись надавати невимушені пози опудал птахів, які служили йому моделями. До 1820 р. він задався метою проілюструвати всі види птахів, що мешкають в Північній Америці. Відтоді митець невтомно шукав можливість для фінансування видання своїх робіт.

Не знайшовши фінансової підтримки в США, 40-річний натураліст зібрав всі свої ілюстрації та в 1826 році відплив до Великобританії, де йому вдалося зацікавити проектом кількох відомих граверів того часу. Щоб розширити коло передплатників видання, Одюбон їздив з лекціями в Париж. У підсумку на «Птахи Америки» підписалися багато осіб з вищого світу, включаючи Карла X і королеву Аделаїду [11].

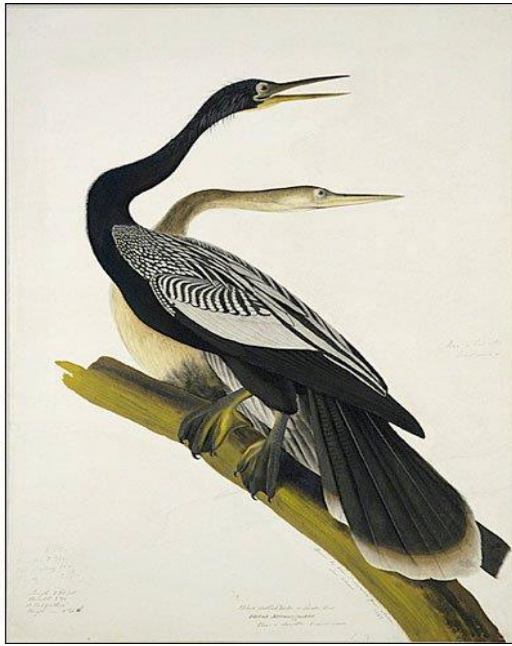
Протягом 9 років кожні один-два місяці, передплатникам в жерстяних коробках надходило 5 нових ілюстрованих аркушів формату 99 на 66 см. Всього було надруковано 435 листів загальною ціною в 175 гіней. Щоб обійти

Палітурка книги «Птахи Америки», що зберігається у Фонді XIX ст. ННСГБ НААН

закон про надання безкоштовного примірника в громадські бібліотеки, аркуші не були забезпечені текстом. Текстова частина книги пізніше вийшла в Единбурзі в 5 томах під назвою «Орнітологічна біографія» (Ornithological Biography, 1831-1839). Ціна чотиритомного комплексу «Птахів Америки» (з текстом та ілюстраціями) наближалася до тисячі американських доларів [12].

Гравюри з книги Д. Д. Одюбона «Птахи Америки»

Унікальність видання полягала в гранично високій якості ілюстрацій, над розфарбуванням яких працювали півсотні людей. Гравюри розміром в половину людського зросту від руки розфарбовувалися акварельними фарбами. Сам Одюбон також використовував пастель і гуаш. В умовах, коли фотографія тільки робила перші кроки, детальні гравірування ілюстрації були затребувані зоологами, тому дане видання мало велике не тільки естетичне, а й наукове значення. Зображення відрізнялися абсолютною точністю, до того ж 6 видів відтворених Одюбоном птахів до теперішнього часу вимерли.

Перше видання книги заслужило захоплені відгуки таких авторитетів, як Кюв'є, і користувалося ажіотажним попитом. На початку 1840-х років в США вийшло друге видання «Птахів Америки» в 7 томах формату «ін-октавіо». За подальшу третину століття «Птахи Америки» витримали п'ять перевидань в тому ж форматі з деякими доповненнями. Число листів з ілюстраціями зростає до півтисячі [13].

У робіт Одюбона були і критики, які хоч і визнавали найвищі наукові та художні достоїнства його книг, відзначали деяку нереалістичність поз птахів.

Проте, незважаючи на неоднозначні погляди на творіння майстра, цінність досліджень Д.Д. Одюбона «пернатого» світу для науки заключалася в тому, що він відкрив і описав 25 видів нових, нікому не відомих до того часу видів птахів. Детальний опис пташиного світу Америки Одюбона містить понад 400 зроблених вручну ілюстрацій, що представляють майже всіх пернатих у натуральну величину. Його малюнки повні жвавості, лірики і драми [14].

У 1839 р. Одюбон купив маєток біля річки Гудзон, де нині розташований Парк Одюбона. Надалі він сподівався описати ще більше видів рідкісних птахів, але його почало підводити здоров'я. Видатний орнітолог і художник помер 27 січня 1851 р. в своєму родинному будинку.

Сучасники відзначали, що Д.Д. Одюбон і його книги залишаються «блискучим прикладом тріумфу праці, духу і волі людини». Джон Берроуз писав, що це був «один з найбільш привабливих, цікавих і мальовничих характерів, що коли-небудь з'являлися на нашому горизонті» [15].

У 1885 р., коли відзначали сторіччя з дня народження Джона Джеймса Одюбона, природоохоронна і орнітологічна громадськість США створила Одюбоновське товариство охорони птахів [16]. Воно стало одним з перших і головних захисників не тільки світу пернатих, а й усієї американської природи.

Зазначимо, що неабияка унікальність і цінність шедевриву зоологічного мистецтва – книги «Птахи Америки» американського художника-орнітолога Джона Джеймса Одюбона, яку було створено півтора сторіччя тому, полягає в тому, що вона включає в себе не тільки польові спостереження за птахами, але і

їх точне зображення. Кожен з чотирьох томів являє собою величезний фоліант у важкій шкіряній палітурці розміром 66 на 99 см і важить близько 20 кг. У кожному томі зібрані розфарбовані вручну гравюри із зображенням птахів у натуральну величину. Усього таких гравюр в книзі 435. На них зображені абсолютно всі птахи, що жили 200 років тому в Північній Америці.

Національна Наукова сільськогосподарська бібліотека НААН – це єдина бібліотека в Україні, яка має точну копію частини одного із томів даної книги, а саме 20 кольорових факсимільних таблиць в склографі. Це факсиміле було передруковано з оригіналу, що зберігається в Майнінгенському музеї (Німеччина). На сьогодні книга являється унікальною візитною карткою Фонду ХІХ ст. Бібліотеки, яку щоразу із захопленням вивчають відвідувачі.

Отже, репертуар американської сільськогосподарської книги має і теоретичне і суто практичне значення. Він відображає історичний розвиток аграрної науки США і є джерельною базою інформації про американські книжкові видання, що зберігаються у Фонді ХІХ ст. ННСГБ НААН.

Список використаних джерел

1. *Фонд* видань, випущених у ХІХ столітті з сільськогосподарської тематики ДНСГБ НААН, включених до Державного реєстру наукових об'єктів, що становлять національне надбання (1802–1900) : наук.-доп. бібліогр. покажч. / НААН, ДНСГБ ; уклад. : В. А. Вергунов, Л. Ф. Забудська, Н. Д. Коломієць, О. М. Діденко ; наук. ред. В. А. Вергунов. – К., 2011. – 524 с.
2. *Farmers' bulletin* / U. S. Department of Agriculture, Office of Experiment Stations. – Washington: Government Printing Office, 1900. – № 26-50. – 604 p.
3. *Vermont Agricultural experiment station* / University of Vermont and State Agricultural college. – Burlington: Free Press Association, 1900. – P. 165–186.
4. *West Virginia Agricultural Experiment Station*. – Charleston: W. Donnally, 1900. – P. 351-386. – Bulletin № 70, November: Spraying. Results of the season, 1900 (By L. C. Corbett).
5. *Delaware College Agricultural experiment station*. – Newark, Delaware, 1900. – Bulletin № XLVIII, october: Top-working apple trees. – 16 p.
6. *Yearbook of the United States Department of Agriculture*. – Washington : Government printing office, 1900. – 881 p.
7. *Experiment station record* / U. S. Department of agriculture, office of experiment stations. – Washington: Government printing office, 1898. – Vol. X. – № 1, 3, 5, 7-12. – 1224 p.
8. *Словник літературознавчих термінів* : факсимільне видання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrlit.vn.ua>. – Заголовок з екрану.

9. *Винтерих Дж.* Приключения знаменитых книг [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.belousenko.com>. – Заголовок з экрану.

10. *Велкий* орнитолог и художник-анималист XIX века [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.lasius.narod.ru>. – Заголовок з экрану.

11. *Булатов А.* С любовью к птицам. Джон Джеймс Одюбон. Знаменитости [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.peoples.ru>. – Заголовок з экрану.

12. *Одюбон* Джон Джеймс [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org>. – Заголовок з экрану.

13. *Natura* в гравюрах (к 220-летию автора «Птиц Америки» Д. Д. Одюбона) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.darwinmuseum.ru>. – Заголовок з экрану.

14. *Книга* «Птицы Америки» («Birds of America») Д. Д. Одюбона [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.liveinternet.ru>. – Заголовок з экрану.

15. *Птицы* Америки [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org>. – Заголовок з экрану.

16. *Птицы* Америки Дж. Дж. Одюбона – самая дорогая печатная книга [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://obook.ru>. – Заголовок з экрану.